

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ”
ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА ПО ЛИТЕРАТУРА

ЕЛИСАВЕТА ВЕСЕЛИНОВА СТОЙЧЕВА

ПАИСИЙ В НАУЧНОТО И ПОПУЛЯРНОТО СЪЗНАНИЕ

**Автореферат на дисертация за присъждане на
образователната и научна степен „доктор”**
Област на висше образование: 2. Хуманитарни науки
Професионално направление 2.1 Филология,
Научна специалност Българска литература
(Възрожденска литература)

Научен ръководител: доц. д-р Елена Тачева

Рецензенти: проф. д.ф.н. Румяна Дамянова
проф. д.ф.н. Ваня Добрева

Становища: проф. д.ф.н. Цветан Ракъовски
доц. д-р Мила Кръстева
доц. д-р Елена Тачева

Благоевград, 2016

Дисертационният труд е обсъден, одобрен и предложен за публична защита на заседание на Катедрата по литература при Филологическия факултет на Югозападния университет „Неофит Рилски”, проведено на 05.05.2016 г.

Публичната защита на дисертационния труд ще се състои на 11.07.2016 г. от 11:00 ч. в зала № 412, УК № 1 на ЮЗУ „Неофит Рилски”.

Материалите по защитата са на разположение в каб. № 471, УК № 1 на ЮЗУ „Неофит Рилски” – Благоевград.

СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

УВОД

I. ПАИСИЙ В НАУЧНОТО СЪЗНАНИЕ

1.1. Марин Дринов за Паисий и неговата „История славянобългарска“.

1.2. Иван Шишманов. Нова епоха в Паисиезнанието

1.3. Боян Пенев. Паисий и мястото му в историята на новата българска литература.

1.4. Михаил Арnaudов. Полагането на Паисий в модерния литературен канон.

II. ПАИСИЙ В ПОПУЛЯРНОТО СЪЗНАНИЕ

2.1. „Просопография“ на божииите служители с име Паисий.

2.2. Версии за родното място на Паисий Хилендарски.

2.3. Версии за гроба на Паисий Хилендарски.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Справка за приносите на дисертационния труд

УВОД

Актуалност на изследването

Темата на настоящия дисертационен труд *ПАИСИЙ В НАУЧНОТО И ПОПУЛЯРНОТО СЪЗНАНИЕ* за първи път представя на едно място събран и класифициран материала, свързан с приносите за делото на Паисий Хилендарски и мястото му в литературния канон, както и систематизира различните версии за родното място и гроба му, битувачи в съзнанието на обикновения човек. Темата предполага два основни дяла на текста – *Паисий в научното съзнание* и *Паисий в популярното съзнание*, свързани с основния обект на изследването – представите за Паисий Хилендарски.

Проблем

Изследването се основава на убеждението, че паисиезнанието борави с образи и представи, които са плод на дълга литературна еволюция. Моята цел е да изследвам етапите на тази еволюция, като внимателно проследя детайлите ѝ, начините на пораждането и стабилизирането им в литературния канон.

Цел и задачи на изследването.

Основната цел на настоящата разработка е да се открие фигурата на Паисий Хилендарски в пространството на българската литературно-историческа наука и в пространството на съвременното популярно съзнание. Тази цел се осъществява чрез изпълнението на следните няколко задачи:

1. Проследяване на начините, по които са изградени образите на Паисий в интерпретациите на М. Дринов, И. Шишманов, Б. Пенев и М. Арнаудов.
2. Изследване на междутекстовите връзки между тях, на интелектуалното взаимство между четиримата посочени автори и достигането до единството на Паисиевия образ към 40-те години на XX век
3. Изследването на основните предания за Паисий и предимно версиите за родното място и за мястото на погребване на Хилендарския монах които според нас са най-важни елементи на паметта за Паисий, съхранена в популярното съзнание

Обект и предмет на изследването.

Хронологичните периоди, разгледани в труда „Паисий в научното и популярното съзнание“, които разкриват как Паисий Хилендарски и *Историята* му се възприемат в различните епохи, са: 1) до XIX век, 2) първо десетилетие на XX век, 3) второ десетилетие на XX век и 4) трето десетилетие на XX век.

Предметът на изследване е свързан с четири големи имена в паисиезнанието – Марин Дринов, Иван Шишманов, Боян Пенев и Михаил Арнаудов. Според мен те са класиците, изграждащи епистемологическата матрица, чрез която Паисий Хилендарски е въведен в историята на българската литература.

Методи на изследването.

В хода на работа са прилагани следните методи: *литературноисторически, компаративен, интервю, анкета, теренно изследване и лична електронна кореспонденция.*

Място на изследването.

Мястото на изследването представляват 15 селища (II глава), участващи в спор за място на раждане и място на гроба на Паисий. Изследователската част разкрива аргументите за претенциите им, без да взима конкретна страна и да търси истината в спора и разкрива богатството на версиите.

Научна новост на изследването.

Изследването е опит за изчерпателност на версиите за генеалогията и гроба на Паисий Хилендарски. Научна новост на изследването е разкриването и представянето на неизследвани досега версии. В процеса на изследване се разкри приписка към загубен препис на „История славянобългарска“, която обогатява общия брой на преписки, приписки и преправки на Паисиевия труд.

Изследователски контекст на проучването

На изследователския контекст е посветена част от първата глава в труда, в която се очертава образът на Паисий Хилендарски в българската литературна критика от 1871 г. до 1969 г.

Изследователският контекст е разгледан подробно във втората глава на дисертацията, която представлява опит за обобщаване на версиите за родно място и за място на гроба на Паисий, систематизирани съответно в две части. Частта за просопографията прави разрез на духовното съсловие и дава представа за чес-

тотата на използване на името Паисий в балканската християнска общност в различни хронологични отрязъци.

Апробация на изследването

Основните постановки и изводи, формулирани в дисертационния труд, са докладвани и обсъждани на 25 национални и международни научни форуми. Списък с темите и заглавията прилагам отделно.

Структура и обща характеристика на дисертационния труд. Предлаганият дисертационен труд изследва и успоредява двата образа на Паисий Хилендарски - в научното съзнание и в популярното съзнание. Трудът съдържа 216 страници и се състои от увод, две глави, заключение, приложения и списък с използваната литература.

I. ПАИСИЙ В НАУЧНОТО СЪЗНАНИЕ

I. 1. Марин Дринов за Паисий и неговата „История славянобългарска“.

Възрожденският историк М. Дринов публикува първата критическа статия, посветена на Паисий със заглавие „Отец Паисий, неговото време, неговата история и учениците му“¹ през 1871 г. Изследването е първият системен опит от времето на Българското възраждане за модерно научно проучване на „История славянобългарская“².

Детайлните проучвания на М. Дринов го превръщат в първия модерен изследовател паисиевед. Той може да бъде възприет и като продължител на Паисиевото дело. За него Паисий Хилендарски е значим и през 1871 г. (годината на написването на Дриновата статия) – време, когато продължава пробуждането на българите и активирането на интелигенцията. Според Николай Аретов М. Дринов „канонизира“ отец Паисий, който преди това

¹ Дринов, М. Отец Паисий, неговото време, неговата история и учениците му. – В: Съчинения. Т. I, София, 1909, с. 115 – 137.

² Стойчева, Ел. Марин Дринов и възрожденското паисиезнание. – В: Годишник на филологическия факултет. 9/10. Благоевград, 2012, с. 310 – 315.

„не се радва на особена почит и разбиране сред прославянската линия“³.

Марин-Дриновите приноси в областта на паисиезнанието се обобщават по следния начин:

1. Дринов посочва Паисий като родоначалник на Възраждането.
2. Дринов пръв започва да разглежда Паисий като обект на „науката“, която днес се определя като „паисиезнание“.
3. Паисий е представен като „свещена“ личност.
4. *История славянобългарска* не се разглежда като научна история, а като „библията“ на българския народ.

1. 2. Иван Шишманов. Нова епоха в Паисиезнанието

Според Ив. Шишманов историята е оформила личност, която може да промени колективното съзнание, това е отец Паисий, който е предизвикал чрез думите си желаната от него реакция на българския народ.

Разглеждайки Паисий в съпоставка с великите личности, градили историята на Европа, Ив. Шишманов силно европеизира образа на Паисий Хилендарски, като обвързва фигурата му с ценностите на световното Ново време. Главно през интерпретацията на Паисий, Ив. Шишманов конструира проевропейския дискурс на осмисляне на Българското възраждане, който продължава да е актуален и днес и все още гради основата на съвременната възрожденистика.

Ив.Шишмановите приноси в областта на паисиезнанието могат да бъдат обобщени по следния начин:

1. За първи път в разгледана връзката между автор и текст.
2. Посочени са предпоставки за появата на личности – обединители на нацията.
3. Началото на новобългарската литература не започва с Паисий Хилендарски.

³ Аретов, Н. Паисий Хилендарски. Национална митология и национална литература. София: Кралица Маб, 2006, с. 122

1. 3. Боян Пенев. Паисий и мястото му в историята на новата българска литература

В изследванията на Б. Пенев е направен опит за определяне на стила на текста, според нея той има „лиричен характер“ с елементи на сатира и елегия. Сатирата е изразена в „отношението“ на отец Паисий към „отцегугателите“, а елегичното се вижда при „падането на българското царство“ и при описанието на „гръцкия гнет“⁴. Б. Пенев стига дори по-далече при определянето на Паисиевия труд, той „стои в известна връзка с нашата патриотическа поезия от времето на Възраждането и борбите за освобождение“⁵.

Наченките на романтизъм при отец Паисий се изразяват в акцента върху историята, която е разкрита избирателно и обслужва идеализирането на миналото. Това се получава чрез фактологическо пренареждане на историята и съзнателно премълчаване на дадени събития.

Може да се обобщят следните основни идеи на Б. Пенев относно Паисиевия труд:

1. *История славянобългарска* оказва силно влияние за колективното националното самосъзнание на българите.

2. Като история трудът няма научна стойност, но оказва влияние на културните процеси през XVIII – XIX век.

3. Историографският текст е представен като литературно произведение.

4. *Историята* е определена като творба „с лиричен характер с елементи на сатира и елегия“.

5. Идеализацията на българското историческо наследство е търсена съзнателно, като инструмент за събуждане на българския патриотизъм⁶.

⁴ Пенев, Б. История на новата българска литература. Т. 1. София, 1976, с. 534

⁵ Пак там.

⁶ Пак там, с. 554 – 559.

I. 4. Михаил Арnaudов. Полагането на Паисий в модерния литературен канон

Според М. Арnaudов Паисий Хилендарски „начертава първата програма за национална обнова“. Сравнен е с Волтер, като реципиент и на двамата се явява *простият народ*⁷.

Отец Паисий се явява „писател-реформатор, от когото ще датира една нова епоха на българското историческо битие“⁸. Така в изследванията си М. Арnaudов заявява тенденцията да подчертава литературните черти на *История славянобългарска* и да въвежда Паисий в Пантеона на Възраждането.

Повлияни от словото, ученици и наследници на отец Паисий се явяват Софроний Врачански, Йоаким Кърчовски, Кирил Пейчинович, Неофит Бозвели, Петър Берон, Константин Фотинов, Петко Р. Славейков и редица други възрожденци. Така Паисий Хилендарски най-после заема своето място не просто между българските исторически личности, но и в редицата от български писатели, които моделират националния литературен канон.

По този начин, образът на Паисий, извайван постепенно в изследванията на няколко поколения паисиеведи, постига своята окончателна завършеност и се парадигматизира в своя класически литературно-исторически вариант.

Арnaudовите приноси в областта на паисиезнанието могат да бъдат обобщени по следния начин:

1. Канонизиране на Паисий Хилендарски в българската литература.

2. Паисий Хилендарски предхожда в идейно отношение творците на Немското възраждане.

3. Паисий Хилендарски „начертава първата програма за национална обнова“⁹.

4. Публикация на родословното дърво според *Банската версия* за Паисиевата генеалогия.

⁷ Арnaudов, М. Творци на българското възраждане. Т. I, Първи възрожденци. София, 1969, с. 54.

⁸ Пак там, с. 20.

⁹ Пак там, с. 54.

II. ПАИСИЙ В ПОПУЛЯРНОТО СЪЗНАНИЕ

2.1. „Просопография“ на божните служители с име Паисий

Списъкът разкрива кратки бележки за 25 представители на духовенството с име Паисий. Основно тези хронологически бележки се стремят да покажат представители на духовното съсловие с кратки сведения за живота им и заемащата от тях длъжност. Важен акцент от изследването е, че разпространяването на данни за живота и смъртта на светеца са базирани на непознаване на историята и на духовните рангове. От тук и изводът, че версиите, които се представят, са се появили в различни времеви пространства от незапознати разказвачи, които свързват името *Паисий* с Паисий Хилендарски.

2.2. Версии за родното място на Паисий Хилендарски

Темите за родното място на хилендарския монах циркулират в популярното и научното съзнание повече от два века, а заради делото му предизвикват признателност и преклонение, както у съвременниците възрожденци, така и у бъдещите му наследници – днешните българи.

Различните хипотези за родното място и произхода на Паисий се представят по азбучен ред на версиите. За по-голямо улеснение на читателя различните хипотези са представени в таблица № 1 по реда на тяхното възникване (хронологично).

Година	Версия	Основен източник
1906 г.	<i>Беловска версия</i> (Белово)	Отец Паисий от Белово? // <i>Свободно слово</i> , № 171, 08.03.1906, с. 2.
1907 г.	<i>Банска версия</i> (Банско)	Родното място на отец Паисий открито! // <i>Вечерна поща</i> , № 2104, с. 3.
1910 г.	<i>Доспейска версия</i> (Доспей)	Родното място на отец Паисий. // <i>Дневник</i> , Доспей, № 2929, 03.10.1910, с. 3.
1923 г.	<i>Кралевдолска версия</i> (Кралев дол)	Кралевски, В. Отец Паисий Хилендарски е родом от с. Кралев дол (Софийско). // <i>Независимост</i> , 15.10.1923, № 746.
1938 г.	<i>Банска версия</i>	Й. Иванов твърди, че „има други документи“, които потвърждават <i>Банската версия</i> , но няма по-късна публикация по въпроса.

70-те год. на XX век	<i>Версия за Добринище</i>	М. Арnaudов изпраща своя студент Васил Балевски на теренни проучвания в Добринище.
3.11.2000 г.	<i>С. Райово, Самоковско</i>	Попова, Евг. Отец Паисий е от село Райово. // <i>Приятел</i> , 3 ноември (2000 г.). ¹⁰
Таблица № 1. Версиите за родното място на Паисий Хилендарски по години.		

Банска версия

Многогодишни изследвания са правени измежду потомци на семейство Баанови, които предявяват претенции за родствени отношения с историческата личност Паисий Хилендарски. В основата на родословното дърво са Михаил и Катерина Баанови. Техния най-малък син е със светско име Петър по-късно става монах. Негови братя са Лазар – с монашеско име Лаврентий, и хаджи Вълчо – свръхзаможен за времето си търговец. Местни жители, родственици на Баановия род, споделят, че в семейството е имало и две дъщери – Елена и Мария¹¹. От *История славяно-българска* се знае, че братът Лаврентий е игумен на Хилендарския манастир и е по-голям от Паисий Хилендарски с 20 години. За други братя и сестри историографът не споменава нищо в труда си.

Беловска версия

Разгледано е предание за отец Паисий, обнародвано през 1906 г. в статията „Отец Паисий от Белово?“¹² Според автора Паисий Хилендарски прекарва много време „на почивка в бащината си родна къща“¹². В селото отец Паисий е възприет като „заможен владика, който закопал парите си в един от зидовете на дома си“, след което отново потегля за Хилендар, но никога не се завръща.

¹⁰ Успях да открия само ксерокопие на въпросната статия от вестника с непълни библиографски данни. Предполагам, че годината е 2000 г.

¹¹ Хаджиев, Д. Генеалогия на Хаджистоиловия род. Димитрия (Димитраки) Родоначалникът на Хаджистоиловия род. [б. м.], [б. г.], 40 с.

¹² Йонков-Владикин, Н. Отец Паисий от Белово? // *Свободно слово*, бр. 171, 08.03.1906, с. 2 – 3.

Версия за Добринище

Към тази не много известна версия за родното място на първия български историограф от Новото време – Паисий Хилендарски, ме насочи литературоведът Васил Балеvски (ученик, сътрудник и секретар на Михаил Арнаудов), който работи на терен в Добринище¹³. В. Балеvски споделя, че за работата на терен е изпратен от неговия учител през 70-те години на XX век и че вярва, че именно Добринище е рожденното място на хилендарския монах. В своя статия В. Балеvски съобщава, че има намерение да публикува анкетите, които прави там, но до този момент такава публикация няма. Интересът на М. Арнаудов към тази версия е провокиран от проведена през 1961 г. среща с Димитър Лазаров Хадживълчев, наследник на хаджи Вълчо. На тази среща Д. Лазаров предоставя родословното дърво на Баановия род. То е направено през 20-те година на XX век и в него „изрично е упоменато, че вероятно бащата на Хаджи Вълчо, чието име е останало неизвестно, се е преселил в Банско от съседното село Добринище и е почнал там търговия“¹⁴.

Доспейска версия

Първ за възможността Самоков да е родното място на Паисий заговаря българският учен Марин Дринов¹⁵. Според него съвсем логично е авторът на *История славянобългарска* да произхожда от този културновъзрожденски център. М. Дринов, изследвайки езика на *История славянобългарска* смята, че родното място на отец Паисий е в западната част на Самоковската епархия, или „Дупнишкитѣ, Разложкитѣ или Джумайскитѣ мѣста“¹⁶. Този аргумент и днес има своите привърженици на местна почва¹⁷.

¹³ Балеvски, В. Паисий Хилендарски и Троян – едно забравено предание. – В: Йеросхимонах Спиридон и ранната възрожденска историография (Сборник с доклади). Габрово, 1996, с. 91 – 94.

¹⁴ Шалев, Д. и К. Михайлов. Стари български родове. София, 1989, с. 30

¹⁵ Дринов, М. 1909:121

¹⁶ Дринов, М. Още нѣколко бѣлѣжки за Паисия и за неговата история. // *Периодично списание на БКД*, год. V, 1886, кн. XIX – XX, с. 135.

¹⁷ Мария Деянова има няколко статии с изследване върху езика на Доспей и на Паисий Хилендарски.

Езикът на *Историята* е разглеждан като част от югозападните местни диалектни говори.

Според Иван Ненов, родом от с. Доспей и автор на две книги, посветени на Паисий, не е случайно посещението на отец Паисий в Самоков за създаването на *Самоковския препис* от поп Алекси, който също е родом от с. Доспей. Според Ив. Ненов това е аргумент срещу *Банската теза*. Няма направен препис в Банско, занесен *лично от ръката* на Паисий Хилендарски.

Кралевдолска версия

За Кралевдолската версия Ив. Снегаров е критично настроен и има своите обяснения за известността ѝ. В бележки под линия той казва: „Това предание, ревностно разпространявано в софийския печат от В. П. Кралевски, гимназиален учител, бе проучено от комисия, назначена от Софийската митрополия, в с. Кралев дол, Софийско, през 1923 г. (вж. нейния доклад в сп. „Народен страж“, год. V, 1923, кн. 18). След това и други лица са проучвали кралевдолското предание и то придоби такава известност, че всяка година се правеше чествуване на Паисий и поклонническо посещение в „родното“ му село Кралев дол.“¹⁸. Във връзка с версията за родно място на отец Паисий в с. Кралев дол, през 1923 г. е назначена комисия от Софийската митрополия, която трябва да установи дали разпространеното предание се отнася за историческата личност – Паисий Хилендарски. В състава на комисията са включени: Протоиерей Тошев, Протоиерей Ст. Цветанов, Иван Снегаров (назначени от Софийският митрополит Стефан). Комисията излиза с доклад „По въпроса за родното място на отец Паисия Хилендарски“ от 15. XI. 1923 г., публикуван в сп. „Народен страж“¹⁹. В доклада се казва, че „Отец Паисий Хилендарски не е могъл да произлезе от друга среда, освен подобна на кралевдолската“²⁰.

¹⁸ Снегаров, Ив. За родното място на Паисий Хилендарски. – В: Паисий Хилендарски и неговата епоха (1762 – 1962). Сборник от изследвания по случай 200-годишнината от *История славянобългарска*. София, 1962, с. 413.

¹⁹ Снегаров, Цветанов, Тошев 1923: 3 – 8.

²⁰ Живков, Ц. Паисий и родният му край. София: Литературен форум, 2012, с. 310.

Версия за Райово

Има своеобразен спор между населението на с. Доспей и с. Райово. Представителка на Почекановия род – Лиляна Почеканова, родом от с. Райово, твърди, че Паисий Хилендарски е представител от нейния род²¹. От разказа на дядо си Михаил тя помни, че в тяхното село има много гонения от турците. Семейството на Петър (по нейните думи светското име на Паисий) е много богато и след поредния опит за покушение, Паисий едвам се спасява, като бяга, катерейки се по веригата на огнището, към комина и след това на покрива. От там отива в Рилския манастир, след това в Хилендар. След смъртта на Паисий идва писмо от Света гора в с. Райово за наследството. Но тъй като никой не смее да приеме наследството от страх да не бъде убит от турците, то е предадено на сестрата на Паисий – Елена, която е омъжена в с. Доспей. Така Л. Почеканова тълкува и оборва навлязлата в публичното пространство *Доспейска версия*. Същият е сюжетът на преданието, предадено от Й. Иванов, който обяснява, че го е описал, благодарение на учител от Самоковската гимназия на име Хр. Стойменов²².

2.3. Версии за гроба на Паисий Хилендарски

Асеновградска версия

Част от академичната общност приема мнението, че мястото на гроба на Паисий Хилендарски е Асеновград, където по време на таксид монахът е починал. От *Хилендарската кондика* става ясно, че вещите и парите на Паисий Хилендарски са изпратени в Хилендарския манастир, където той е бил таксидиот и проигумен. *Кондиката* разкрива само, че отец Антим идва от Ампелино (днес квартал на Асеновград) след смъртта на проигумен Паисий²³. В нея не се споменава къде и как е умрял Паисий. В *Кондиката* пише, че завръщането на Антим от Ампелино е станало през лятото на 1773 г. От същата година е и последният запазен документ от отец Паисий – това е писмо до библиотекаря Стефан с дата 12.

²¹ Лиляна Почеканова е мой информатор от с. Райово. Срещата интервю с нея бе проведена през 2010 г. в мехоха „Покров Богородичен“ в Самоков.

²² Иванов, Й. История славяноболгарская. София, 1914, XIII.

²³ Райков, Б. Хилендарската кондика от XVII век. София, 1998, л. 74а.

август 1773 г.²⁴. Тази бележка налага в учебниците по история и литература мястото на Паисиевия гроб.

Банска версия (Банско)

За това предание се черпи информация от разказа на Благо Тодев, родом от гр. Банско, който през 1885 г. посещава манастира Зограф и провежда разговор с калугер от същия манастир. Той разказва на Бл. Тодев, че е „покалугерен от послушника на отец Паисий Хилендарски“. Това, което знае за отец Паисий е, че е посетил Банско и че там е починал. Желанието на хилендарския монах е да бъде погребан „при Аджи-Гьоргевата кория в местност „Парцалето“, дето доскоро имало грамаден дървен кръст, наричан „Калугеровия гроб“, пресечен и унищожен по-късно от турски аскер“²⁵. Този кръст от мурата остава непокътнат до 1878 г., когато се състоява Разложкото въстание. Местната жителка от Банско – Милана Тодева, твърди, че през 1750 г. е „погребан владика“ и кръстът носи името „Калугерският кръст“²⁶.

Версия за с. Егри Паланка (С. Егри Паланка, Куманово, Република Македония)

Версията за с. Егри Паланка води началото си от „Български дневници“ на Константин Иречек. На 27 юли 1884 г. в гр. София се осъществява среща между К. Иречек и Петко Славейков. В разговор между двамата П. Славейков споменава за хипотеза за място на Паисиевата смърт – „нейде въ Егри Паланка“. Привеждам цитата в целия му вид, от който може да се добие по-цялостна представа за разговора им: „В петък подир пладне отидох у Славейкова. Разправих му за цялото си пътуване. Каза ми, че Паисий умрял нейде в Егри Паланка или в Куманово; учениците му го питали, какво ще стане с българщината след неговата смърт. Той отговорил: само преписвайте прилежно моята история. Това разправяли на Славейкова приблизително преди 30 години (около

²⁴ Бояджиева, Е. Банско през Възраждането. Събития и личности. София, 2009, с. 100.

²⁵ Молерови, Д. и К. Сборник за Банско и банскалии. София: Сиела – Софт енд Паблишинг, 2006, 31 – 32.

²⁶ Пак там.

1854 г. – бел. моя) калугерите в Цариград, учениците на Кирил Пейчинович, игумена на Крали Марковския манастир при Скопие, който изгледал „Огледало“ в Будин“²⁷.

Версия за Зографския манастир

В своята книга – „Паисий Хилендарски. Неговото време, жизнен път и дело“, Христо Христов разглежда студията на Б. Ангелов – „В коя година е починал Паисий“²⁸, и прави своя анализ относно мястото и годината на Паисиевата смърт. Б. Ангелов разглежда *Епархиалния поменик* на Зографския манастир, в който са вписвани представители на други манастири, за които са отправяни молитви. Името „Паисиа Хиляндар“ се среща на две места, но година няма. Следващият духовник поред в списъка е починал през 1773 г., т. е. това е основание да се смята, според Б. Ангелов, а и според Хр. Христов, че смъртта на Паисий е настъпила в интервала 1771 – 1773 г.

Версия за Лаврата Св. Атанасий

Тази хипотеза достига до нас посредством статията „Де е умрял о. Паисий“ с автор П. Н. Даскалов. В нея е разкрит разказът на дядо Козма – български дебърски владика, посетил Лаврата през 1874 г. Във връзка с разприте между гръцките калугери в Лаврата, владиката Козма получава информация за последните дни на Паисий. Гръцки служител на Лаврата, приятел на владика Козма, разказва за заточението на Паисий в кулата на Лаврата. Една вечер, на пазача на затворника е наредено (не се казва от кого – бел. моя) да убие Паисий през нощта, но богобоязливостта не му позволява. Страхувайки се от прегрешение, пазачът оставя предвидения за убийството нож на Паисий, в случай че сам реши да сложи край на мъките си. Разказът на гърка завършва със следното самоназидателно изречение: „Паисий, вързан и полуобесн,

²⁷ Иречек, К. Български дневник (1881 – 1884). Т. II, София, 1932, с. 523.

²⁸ Ангелов, Б. В коя година е починал Паисий. // *Език и литература*, год. XVII 1962, кн. 6, с. 96 – 99.

оставен без наглеждане и храна, умрял най-сетне като мъченик, сред големи страдания, които му причиниха нашите калугери²⁹.

Кравевдолска версия

Кравевдолската версия се свързва преди всичко с родното място на преп. Паисий Хилендарски. Подобно на *Самоковската версия*, *Кравевдолската* засяга и място на погребване на светеца. Най-големият защитник и изследовател на тази версия е В. П. Кравевски – представител на местното училище и родом от същото място. Докато работи в училището, той прави и свои изследвания и проучвания за рода Паисиевци, за Паисиева чешма и за Паисиева махала. В. Кравевски сочи, че краят на земният път на отец Паисий е именно в това село, което е и негово родно място. Неговите изследвания виждат бял свят в редица вестници. Във вестник „Независимост“ той публикува своя статия, озаглавена „Гробът на Паисий“³⁰, в която пояснява, че гробът е бил открит случайно при копаене за основите на къща. По-късно той пише още друга статия, в която пак разглежда въпроса за родно място и място на погребване, озаглавена „Родното място и гроба на отца Паисия“³¹. Образувана е комисия, изпратена от Софийската митрополия, която прави доклад с предположение, че с. Кравев дол може да е родното място на Паисий Хилендарски. За Паисиев гроб там обаче комисията не споменава нищо³².

Отецпаисиевска версия (С. Отец Паисиево, Карловско)

²⁹ Даскалов, П. Де е умрял о. Паисий. // *Свободно слово*, бр. 691, 09.05.1912, с. 2.

³⁰ Бр. 772 от 16.11.1923 г.

³¹ Кравевски, В. Родното място и гробът на отца Паисия. // *Пролом*, II, 1923, кн. 17 – 18, с. 518 – 527.

³² Дуйчев, Ив., В. Трайков. Паисий Хилендарски. Литературни извори за епохата живота и дейността му. – В: Паисий Хилендарски и неговата епоха (1762 – 1962). София, 1962, с. 605 – 644.

Във връзка с 175 години от написването на *Историята*, на празника на Паисий – 27 септември³³, вестник „Шоп“³⁴ отделя цял брой на честванията на отец Паисий.

Освен традиционните статии, които възхваляват делото му и пробудата на българския народ, както и стихотворение от пет строфи, написано от Любомир Бобевски, на с. 4. е отпечатана статията „Отец Паисиево – Кралев дол“. Тя е от Д. Кацев-Бурски и съдържа три дълги цитата и един уводен пасаж. Авторът пише, че отец Паисий е роден в с. Кралев дол и е умрял в с. Отец Паисиево, Карловско, което до 1934 г.³⁵ е носило името Кочмаларе. Той се позовава на приписка от Спахи Тудур³⁶, написана в края на негов препис на *Историята*. Най-голям интерес представлява третият цитат, затова ще си позволя да го да го предам в целия му обем: „Господи Боже наш упомени раба твоего Иеромонах Паисия в царство твое. Паисий Иеромонах от Света гора се представи по Великден и се погребва до черквата. Бог да прости съгрешенията му“³⁷. По това може да се съди, че Спахи Тудур се познава с Паисий и преписът е направен от ръкописа на монаха. Тази малка статия от четири пасажа разкрива, че Д. Кацев-Бурски цитира непознат ни досега препис, преписан от оригинала.

Разловска версия (С. Разловци, Пиянешко, днес Община Делчево, Република Македония)

Най-ранното предположение за връзката на с. Разловци с Паисий Хилендарски е направено от Ст. Иванов³⁸ – учител в Кочани, през 1896 г. За публикацията му съобщава Й. Иванов през

³³ Тази дата се отнася до честванията през 30-те години на XX век. След 1762 г. датата на честванията е 19 юни.

³⁴ *Кацев-Бурски, Д.* Отец Паисиево – Кралев дол. // Шоп, година X, бр. 80 от 27.09.1940, с. 4.

³⁵ С указ 07/23.05.1934 г. новоназначеното правителство начело с Кимон Георгиев сменя османотурските имена на селищата с български. Смяната на имената започва от началото на 20-те години на XX век и продължава до 90-те години на XX век.

³⁶ В зависимост от изследователите, респективно от информаторите името *Спахи Тодор* се среща още и като: Спахи Тудор и Спахи Тудур.

³⁷ *Кацев-Бурски* 1940: 4.

³⁸ Иванов 1896: 2 – 3.

1914 г. Учителят Ст. Иванов от Кочани при едно от своите пътувания провежда разговор с един от спътниците си, който разказва за родово предание на свещеническия род от с. Разловци. В краткия разговор между учителя и спътника му – местен жител в с. Разловци, става ясно, че отец Паисий не просто е наминал през селото, а е прекарал известно време там, като се е постарал да научи някои от местните жители да четат и пишат. Ст. Иванов разказва, че се съобщава за две посещения на монаха в селото, като първото е направено през 1765 г. Паисий Хилендарски е представен като учител и проповедник „на славянско четмо и писмо“³⁹, както и че е носил със себе си *Историята* и други църковни книги, необходими за богослужение.

Самоковска версия

Изследвайки *Хилендарската кондика*, Йордан Иванов дава предположения за пътуванията на Паисий Хилендарски извън Света гора по години. Той посочва, че в периода 1777 – 1780 г. отец Паисий ходи в Йерусалим и започва да се подписва като „хаджи Паисий“. Й. Иванов прилага цитати от *Кондиката* във връзка със събраните средства за манастира. За дата на Паисиевата смърт е посочена – 3 юли 1798 г., където според *Кондиката* пише: „Да се знай какво се яви в манастир дяк Марко, та се стори хабер от Самоков, като се представи х. паисий (sic!) йеромонаха старца Хилендарски и се не поврати вече на Света гора. И са го копали в гроб отца поп Никола, за харно място. Бог да го прости – три пъти рекоа тука. Собрано от покойнаго х. Паисия йеромонах в Самоков милостиня грош 720, а без харчо грош 517 и три малки мъски со черги две.“⁴⁰.

На *Самоковската версия* се доверява и Михаил Арнаудов. Той взима под внимание извършването⁴¹ на „изключително

³⁹ Иванов 1914: XVI

⁴⁰ *Иванов, Й.* Избрани произведения в 2 тома. (Съст. и ред. Б. Ст. Ангелов). Т. 1. София, 1982, 207 – 208.

⁴¹ Монасите нямат „почетно“ погребение. Тялото не се подготвя за погребение, а процесът на погребване представлява зашиване на тялото в постелката на монаха, полагане на дървена скара и заравяне в обикновена дупка. Това обикновено се извършва в най-близката църква, като върху гроба се поставя кръст.

почетно погребение“⁴², каквото според него, заслужава Паисий⁴². В кондиката на Самоковската митрополия данни за смъртта на Паисий Хилендарски липсват⁴³.

Троянска версия

Троянската версия не противоречи на общоприетата в учебниците версия, че св. Паисий Хилендарски е роден в Банско, че има двама братя – Лаврентий и хаджи Вълчо. Тя внася данни за живота му, за който ние нямаме много информация, а именно, че той е част от това балканско градче, оставя спомен за себе си⁴⁴ и семейството си и най-важното – и днес има негови родственици, които знаят и се гордеят с това. Макар и слабо застъпена в академичното пространство, тя има своето място по отношение на това с какво е популярен Паисий днес.

Цариградска версия

Позволявам си да нарека последната версия *Цариградска*, поради предположението за издадена заповед за залавянето на Паисий и отвеждането му от патриаршията в Цариград. През 1902 г. Димитър Маринов се среща във Фенер с митрополит Василий, бивш Анхилски и Смирненски митрополит, синодален архиерей при Вселенската патриаршия, българин, роден в село Загоричане, Костурска епархия. При проведен разговор между двамата за отец Паисий митрополит Василий споделя предположение за последните дни на хилендарския монах. Според него Паисий Хилендарски е заловен в Котел и по заповед от Цариград е изпратен в Цариградската патриаршия. Поради бягството на отец Паисий от Лаврата, той е изпратен „в някой от азиатските или на островите гръцки манастири със строга заповед да го пазят строго“⁴⁵. В личен разговор с Д. Маринов митрополитът изразява твърдата си убеденост, че тази заповед на патриаршията е обявена

⁴² Арnaudов 1969: 26.

⁴³ Христов, Х. Паисий Хилендарски – неговото време, жизнен път и дело. София: Наука и изкуство, 1972, с. 200.

⁴⁴ Характерна особеност на тази версия е наличието на топоними и хидроними. Това са Паисиеви дупки, Паисиева ливади и Паисиево кладенче.

⁴⁵ Маринов, Д. Спомени и легенди за Отца Паисия, запазени във Св. Гора. // Църковен вестник (Приложение), 1912, кн. 21, с. 127.

на събора в Карей и че трябва да бъде прегледан архивът от 1765 – 1766 г., където ще се намери оригиналът на *Историята*, заповедта за заточението с точното място и срок на престоя там. Митрополитът обещава да направи справка за това, но не се свързва с Д. Маринов, а по-късно почива. Д. Маринов, от своя страна, решава да се довери на предположенията на митрополита, но след направена справка в Карей му обясняват, че архивът е изгорен през 1822 г. от Лабут⁴⁶ паша⁴⁷.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Така предложената тема „Паисий в научното и популярното съзнание“ постави на изследване взаимовръзките между научните дирения и устната памет. Изследването показва как четиримата критици, наречени от мен *четири стълба в паисиезнанието* – Марин Дринов, Иван Шишманов, Боян Пенев и Михаил Арnaudов, формират литературното мислене за първия български историограф на новото време и за неговия литературно-историографски текст. Дисертационният труд открои и посочи сложната интерференция на научните идеи, както и постепенността в процеса на включването на Паисий Хилендарски и *История славянобългарска* в канона на националната литература.

Работата лансира хипотезата, че неакадемичният представител на българското общество е склонен да дава живот на многообразни и многобройни версии за жизнения път на отец Паисий и особено за неговото начало и неговия край.

Изследването дължи благодарност за сътрудничеството на десетки отзивчиви лица, които помагала в събирането на емпиричния материал.

⁴⁶ Става дума за Мехмед Емин паша (Абу Лобут), който на 15 декември 1821 г. от Солун влиза в Света гора, поисква да се отвори гробницата на Константин (1770 – 1821) – гръцки духовник, митрополит на Цариградската патриаршия, герой от Гръцката война за независимост – за да се убеди, че е мъртъв.

⁴⁷ *Маринов, Д.* 1912: 128.

Справка за приносите на дисертационния труд

Един от приносите на работата е проследената еволюция в оформянето на класическите представи на паисиезнанието чрез разпластяването и съпоставянето на идеите на М.Дринов, Ив. Шишманов, Б.Пенев и М. Арнаудов.

Научната новост в текста представлява връзката и взаимодействието между научни представи и локална памет. Темата за Паисий в популярното съзнание, неизследвана досега, е реализирана и чрез изследването на духовни лица, носещи името Паисий. За първи път е съставена по-обширна класификация на версиите за мястото на раждане и мястото на погребване на Паисий Хилендарски, което позволява да се проследи достоверността на версиите и на взаимовръзките между духовните лица с име Паисий.

Сред приносните моменти в текста е и включването на част от откритите от мен родословни дървета, непубликувани досега. За тяхната публикация е дадено съгласие от управителните органи на съответната институция. Общият брой на родословните дървета, събрани от нас, доближава десет броя, като някои от тях се отнасят за едно и също населено място.

За първи път се публикува неизследвана досега приписка на „История славянобългарска“, която разкрива името на преписвача, мястото и времето на писане. Приписката беше палеографско изследвана от проф. Даринка Караджова, според която мястото ѝ е сред запазените преписи и преправки на Паисиевия текст.

Принос представляват и проведените интервюта, които разгръщат картината на популярното съзнание в няколко населени места.

Един от приносите, които изследването постига, е предлагането на просопография без очертани хронологични граници и без претенции за цялостност. В научното, и особено в популярното съзнание, атонският монах често е идентифициран с представители на духовенството само по име. Просопографията позволява да се правят предположения за връзки с последващите версии за мястото на раждане и мястото на погребване (гроба).

За първи път е направено по-обстойно изследване на локалната памет с цел да се обобщи информацията за всяка отделна версия.

Представителни статии по темата:

1. Стойчева, Е. Св. Паисий Хилендаски и Троян. - В: *История славянобългарска и духовният живот през 30-40-те години на 19 век*. Велико Търново, 2013, с. 216 - 224.

2. Стойчева, Е. Образи Паисия Хилендарского в болгарской художественной литературе. - В: Научное издание „ЯЗЫК И КУЛТУРА”, Выпуск 16, Том III (165). Киев, 2013, с. 407 - 410;

3. Стойчева, Е. “One monk, obscure, strange and pale” along Via Diagonalis, - В: International Scientific Conference “Cultural Corridor Via Diagonalis – Cultural Tourism Without Boundaries”. София, 2013, 278 - 283;

4. Стойчева, Е. Святое в “Истории славеноболгарской”, - В: Сборник тезисов VI Международной молодёжной межвузовской междисциплинарной славистической конференции, РОЛЬ СЛАВЯНСКОЙ МОЛОДЁЖИ В ПРОЦЕССЕ УСТОЙЧИВОГО ЦИВИЛИЗАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ, СЛАВЯНСКАЯ МОЗАИКА: ИСТОРИЯ, ЯЗЫК, ФОЛЬКЛОР, ЛИТЕРАТУРА, КУЛЬТУРА. Москва 2015, с. 9 - 14;

5. Стойчева, Е. Град Самоков в спора за родно място на Паисий Хилендарски, - В: Балканите - език, история, култура, Четвърта международна конференция Велико Търново 18-20 октомври 2013. Велико Търново. 2015, с. 294 – 300.